

Helikon

„jöjjön a levegő”

2023 23

XXXIV. ÉVFOLYAM
2023. 23. (877.) SZÁM
DECEMBER 10.
ÁRA 4 LEJ | 400 FT
IRODALMI FOLYÓIRAT
MEGJELENIK KÉTSZER EGY
HÓNAPBAN KOLOZSVÁRON

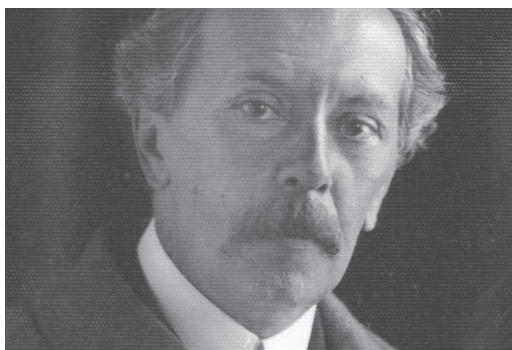

Herbarium IV.

Lapszámunk 1., 7., 11–13., 15–17., 25. és 28. oldalát Kerekes Gyöngyi *Belső lépcsők* című kiállításának anyagával illusztráltuk, amely a Marosvásárhelyi Kultúrpalotában volt megtekinthető.

„Már nem az foglalkoztat, amit
meg kellene írnom, hanem az, amit
kifelejtettem”
Interjú Ferdinandy Györggyel 4

Boka László, Dávid Gyula, Egyed
Emese és Vallasek Júlia írásai
Bánffy Miklósról

Márton Evelin
**a világot összezsápták,
mint egy regényt 20**

Demeter Arnold versei **13**
Herbert Fruzsina prózái **14**

PAVILON 420

Csender Levente: *Amióta elmentem,
minden lépésem hazafelé vezet 24*

ESSZÉ

Fekete Vince: *Gyönyörű apokalipszis: Tengeri fű; Hóttszén; Ozsdola* (vers) **2**.
 Egyed Emese: *Alkotó és mecénás. Bánffy Miklós portréjához* **3**.
 „Már nem az foglalkoztat, amit meg kellene írnom, hanem az, amit kifelejtettem.” Navarrai Mészáros Márton beszélgetése Ferdinandy Györggyel **4**.
 Ferdinandy György: *A Fácános; Szókinsz; Holokausz; Első írásaim* (próza) **6**.
 Dávid Gyula: *Néhány szó előjáróban* (esszé) **7**.
 Bánffy Miklós: *A magyar politika kritikája* **7**.
 Boka László: „Öntudatlanul és magától érthetően.” *Bánffy Miklós erdélyisége (és magyarsága, európaisága)* (tanulmány) **9**.

Pavilon 420

Demeter Arnold: *Varjúfelhő, Árva, Tépettek és hazatérni nem tudók, Falucsend* (vers) **13**.
 Herbert Fruzsina: *A ház, amiben utoljára láttalak, Nem velem történt, Karácsony ómamáánál* (próza) **14**.
 Nagy Zalán: *Midász király fontos dolgokra eszmél rá az éhhalál szélén* **17**.

Vallasek Júlia: *Kontextualizálás és praktikum: Bánffy Miklós kispőzójának új angol fordításairól* (tanulmány) **18**.
a világot összezsápták, mint egy regényt. Márton Evelin laudációja Wirth Imre Kemény Zsigmond-díjához **20**.
 Raphael Urweider: *saját bőrömön tapasztaltam – gin; saját bőrömön tapasztaltam – rum; saját bőrömön tapasztaltam – tequila; saját bőrömön tapasztaltam – vodka; saját bőrömön tapasztaltam – whiskey* (versek, Száva Csanád fordításai) **21**.

Kinematográf

Szántai János: *Magyarázat mindenre – és az előzetes elvárásokra* (*Magyarázat mindenre*. Rendező: Reisz Gábor) **22**.

Theátrum

Dimény Patrícia: *Lélekfitnesz pillanatfelvételekben* **23**.

ESSZÉ

Csender Levente: *Amióta elmentem, minden lépésem hazafelé vezet* **24**.

Fülszöveg

Papp Attila Zsolt: *A világ darabokban* (Hász Róbert: *Fábián Marcell és a Hét nővér*) **26**.

Képregény

Vincze Ferenc – Csillag István: *Vonatos problémák* **26**.

Amplitúdó

Jakabffy Tamás: *Az orgonaszimfonista* **27**.

Artefaktum

Kányádi Iréne: *Íriszek és lilák Kerekes Gyöngyi munkáiban* **28**.

FEKETE VINCE

Gyönyörű apokalipszis

Tengeri fű

Büdös volt az a tengeri fű
 a sezlounkban
 büdös volt áporodott szagú
 talán meg is volt penészedve
 de nem bontottuk szét a
 sezlont nem szedtük darabjaira
 majd megszárad kiszellőzik
 elmegy a szaga mondtuk
 nyitva hagyjuk
 az ablakot egész nyáron
 nyitva hagyjuk úgyis
 jöjjön a levegő szellőzzön
 majd kiszellőzik őszre
 s ha nem ha nem akkor
 akkor tavaszra ha nem akkor
 jövő nyárra kiszellőzik biztos
 nem zavar miért is zavarna
 amikor itt jár el mindig a csorda
 minden reggel és este mondtuk
 az se zavar az se az a szag se
 mert azoknak is van szaguk
 de milyen az se zavar sem
 kecskés árpi amikor itt
 végighajkurássza a kecskét
 reggel és este az is az sem
 zavar nyitva vannak a kapuk
 akkor mint az ablakok is hogy
 szellőzzön az életünk nyitva
 vannak mint az ajtó mindig
 az ötpicsában a gatyaszárban
 befogott orral jönnek ki a
 túrószagtól a mitől onnan is
 a vevők befogott orral s az is
 kiszellőzik ha nem most
 majd jövőre mint ahogy
 az életünk is előbb-utóbb
 csak ki kell várni

Hóttszén

vizet vet nagyanyám kicsi
 csiporkából kicsi piros
 piros pettyes csiporkából
 hótt szénnel vizet vet mint
 valamikor amikor a nagyfiának
 lócitromot csavartak a szájába
 a szinte kómás részegség ellen
 a gyermeknek most vizet vet
 kaparja a hóttszénét a lapockával
 a kislapáttal a kályhából hozza
 a hidegvizes csiprocskát hozza
 a szenet a hóttszénét teszi bele
 a csiporkába önti reá a vizet
 mormolja mellette mormolja
 az ágya mellett mentsd meg
 mentsd meg ments meg vagy
 gyógyítsd meg gyógyítsd meg
 gyógyítsd meg mint minden
 délből a kőlépcsőkön a ház
 előtt ülve amikor hangosan
 fennhangon imádkozik és
 kér és átkoz de többnyire

„Öntudatlanul és magától érthetően”

Bánffy Miklós erdélyisége (és magyarsága, európaisága)

Amikor az a felkérés jutott el hozzám, hogy Bánffy Miklós sokrétű életműve kapcsán mindenekelőtt erdélyiségéről és erdélyi működéséről beszéljek,¹ rögtön rávágtam, hogy arról csak magyarsága és európaisága fényében gondolom lehetségesnek érdemben szólni. Ezek nélkül nem lehet s talán nem is szabad, Bánffy szépírói és irodalomszervezői tevékenységének is pilléreit alkotja ugyanis e hármas. De írását meg lehetetlen teljességében különválasztani a tapasztalt közéleti figurától és a tízes évek sikeres intézményvezetőjétől, a színházi alkotótól és a képzőművészetekért rajongó embertől, a mindenkor közvetíteni igyekvő, született diplomatától, s persze majd ezek fényében is az 1926-tól Erdélybe hazaköltöző, pragmatista transzilvanistától. Mindenekelőtt talán a legkülönbébb élethelyzetekben helyét megálló, a belső morális parancsra cselekvő egyénről kell esetében beszélnünk, az igényesség elkötelezettségéről, a szellemi nívó és az építő párbeszéd hívéréről, a világnézeti végletektől és a műfaji egyhangúságtól egyaránt „iszonykodó” emberről, aki nem melleleg – emlékiratai fényében – saját kora közállapotait is kritikus szemmel figyelte és pontosan diagnosztizálta. Erdélyisége is ezen tényezők mentén, ezek fényében értelmezhető igazán. Egyrészt ösztönös, veleszületett értékekről beszélhetünk, másrészt egy olyan szellemiségről, amelyet teljes nemzete javára remélt újból és újból példaként, járandó útként felmutatni. Az alábbiakban röviden erre a komplex kérdéskörre reflektálok.

Az erdélyi magyar íróértelmiség jelentős többségét megmozgató marosvécsi találkozók tizedik évfordulóján, a megtett útra és az eredményekre visszatéekintve írta Bánffy a helikoni íróközösségnek 1926-tól otthont adó, ifjú Kemény János bárónak: „Jelentős tett volt. [...] Ez az első találkozó alkotta meg az erdélyi Helikont, és az Erdélyi

Szépírók Céh ekkor vállalta, hogy e szabad írói közösségnek a szolgálatába lép. Azóta közel száz könyvünk jelent meg, és folyóiratunk, melyet ez az első találkozó tervezett, már nyolcadik évfolyamát éli [...]. De ez csak egyik része annak az alkotásnak, mely akkor megindult. Nem kevésbé fontos az a szellem, ami akkor megnyilvánult és mely változatlanul él és uralkodik közöttünk. Erdély ősi szelleme ez a mai időkhöz idomulva, mely egykor a világon elsőnek hirdette a vallásszabadságot. A megértés, türelmesség, a kölcsönös szeretet. Azt kutatja, ami összetart, nem ami széjjelválaszt. Egyetlen szempontot ismer csupán, a művészet önzetlen szolgálatát. Ez a szellem, faji vagy világnézeti különbségek fölött átnyúlva, egybefogott mindenkit, aki Nálad az első Helikonon összegyűlt.”² A két világháború között megújult formában, új erővel és cselekvési programmal jelentkező, az élet megannyi területét átható transzilvanizmus talán legnépszerűbb eszméi fogalmazódtak meg e fentebbi sorokban. Eszmetörténeti és társadalomtörténeti értékét az is biztosítja, hogy szerzője, „a bonchidai arisztokrata-alkotó” – ahogyan monográfiája, Szász László is rámutatott – „miközben sok ezer oldalnyi életművet hozott létre, író társaitól eltérően soha nem publikált elmélkedéseket, akár egy nyúlfarknyi publicisztikát sem magáról a transzilvanizmusról”.³ „Ellenben – teszi hozzá – ott állt mindenütt az erdélyi magyarság túlélését biztosítani hivatott szellemi mozgalom mögött, intézményeket, egyesületeket, társadalmi szervezeteket és baráti kapcsolatokat életbe lendítve”, szépirodalmi művei pedig „egyenként és összhatásukban is” a transzilvanizmus szellemiségének az értékhordozói.⁴ Valóban azok. Publikálni ugyan Bánffy nem publikált külön (tehát értekezőként, tanulmányok vagy cikkek formájában) a transzilvanizmusról (bár ez csak áttételesen igaz, ugyanis nem egy magánlevelét az *Erdélyi Helikon*ban publikussá tette), legfőképp azonban azért nem érezte szükségét az új, különválni kényszerült irodalomszegmens eszmeiségnek a külön hangoztatását és tüntető hirdetését, magyarázását, mert számára erdélyisége a világ legtermészetesebb állapota volt! Ezen ösztönös erdélyiség mellett inkább az összefogás szükségességére, az irodalom, színház és az egyéb művészeti ágak általi „népnevelésre”, a szellem pallérozására, egy egészséges irodalmi élethez szükséges kritikai mércére és az európai kitekintés mindenkorai szükségességére figyelmeztetett. Babitsnak írta 1935-ben (e levél is megjelent lapjuk 1935/7. számában): „az erdélyi bélyeget nem mi találtuk ki. Közölünk tudtommal senki sem hivatkozott rá. Erdélyiek vagyunk öntudatlanul és magától érthetően. De az a transzilvanizmus, melyről szólsz, nem szűkíteni akarja a szellem határait, hanem tágítani, és ha Adyt és Pázmányt az *Erdélyi csillagokban* »erdélyivé avattuk«, azt a hagyományt követtük, amely egykor a Princeps címében is kifejezésre jutott: »... Transsylvaniae et Partium eidem annectarum«. Így tekintünk ma a Szilágyra, Biharra, Bánátra, és nem hiszem, hogy emiatt gáncs érhetne minket. Tudom – folytatja –, nem is ezért említet. Sőt jelszónk fogadjuk – ahogy már az első Helikonkor így vallottuk –, amit olyan szépen mondasz könyvünk nagyjairól: »akik egyszerre tudtak erdélyiek és magyarok és európaiak lenni, és erdélyiségükkel a magyarságot és Európát dúsabbá tették.« Valóban ez az út az, amelyen haladnunk kell.” Fontos sorok ezek, ahol az elköszönés, a záró klauza is sokat elárul: „Melegen köszönt régi, igaz tisztelőd Bánffy Miklós”. A cikk rövid válasz volt ugyanis annak a Babits Mihálynak, aki a *magyarság tekintetében* a határokkal szabdaltd földrajzi helyett egy szellemi hazát hirdetett, *Európa tekintetében* egy általános értékválság közepette a romlatlan kisvilágok tükörcserepeiből újjáépíthető egészet remélt, s így a regionalitás értékeire is fogékony maradt, az *irodalom tekintetében* viszont kérlelhetetlen minőségeszményt vallott. A húszas évek derekától az újklasszicizmus programját meghirdető Babits az új erdélyi irodalom számos íróját értékelte és nagyra becsülte, egyesek útját egyengette is, de nem hunyt szemet e literatura hibái, gyermekbetegségei, elfogultságai felett,⁵ s kisé amiatt is értetlenkedett *Könyvről könyvre* című esszéjében, hogy túl sokan kapnak utólagosan erdélyi jelzőt olyanok is, akik elmúlt korokban nehezen lettek volna a történelmi Erdélyhez köthetők. Márpedig a szabad íróparlament tízéves évfordulója alkalmából kiadott (s Kemény Jánosnak „önzetlen, hangtalan” ▶ 10.

► 9. munkájáért ajánlott) ünnepi kötet pár esetben így járt el a 14 kiválasztott életmű, vagyis a példának állított szellemi elődök megrajzolásakor. Bánffy válasza bölcs, baráti és diplomatis. „Jelszónkul fogadjuk” – mondja, miközben finoman rávilágít arra is, hogy az új transzilván eszmekör és annak erőforrása immáron egy „kitágított” régió egészéé: mindazoké a 103 négyzetkilométeren élő elszakított magyaroké, akik – éljenek bár Partiumban, Kelet-Bánságban, Dél-Bukovinában – a trianoni békediktátum óta egyetlen „erdélyi”, romániai sorsban osztoznak, s akik mégis Európára akarnak továbbra is tekinteni.

Bánffy esetében – ha erdélyiségéről beszélünk – természetesen nem tekinthetünk el sem származásától, sem hazaköltözését megelőző sokrétű és eredményes pályafutásától, ahogyan írói előéletétől sem. Eleve Erdély egyik legrégibb főnemesi családjának a sarja ő, akit viszont e származás mindvégig kötelez is. Évtizedek távlatából, 1948 tavaszán vallotta egyetlen leánygyermekének önmagáról és életútjáról: „Engem is a sors dobott ide-oda, diplomáciába, képviselőségbe, intendánssá tett és külügyminiszterre, anélkül hogy valaha ilyen tervszerűen akartam volna. A fontos csak az, hogy az ember megállja a helyét ott, ahová állítják. Eredetileg festő akartam lenni, és író lett belőlem.”⁶ Tudjuk, hogy szépírói és sikeres színműírói működésével párhuzamosan remek grafikus, kiváló karikatúrista, díszlet- és jelmeztervező is, ugyanakkor zenerajongó és zeneszerző, fővárosi hivatali funkciói adta lehetőségeit kihasználva pedig Bartók első színpadra állítója, a Szegedi Szabadtéri Játékok egyik ötletgazdája, s persze közéleti ember, országgyűlési képviselő, Kolozs megye főispánja. Szabadelvű arisztokrata és kritikus értelmiségi, aki előtt párhuzamosan nyílt meg a politikai pálya és a szépírói mint lehetőség. Pesti villájában három dolgozószobája is volt: egy az írásnak, egy a rajzolásnak és egy a politika ügyeinek. Bánffy már 1897-ben használta a *Kisbán* nevet a *Magyar Hírlap*ban, ahogyan azt Gulyás Pál igazolta, a kezdetektől különválasztotta névlegesen is a közszereplőt az írótól, hogy ne, vagy ne csak az erdélyi arisztokrácia leggazdagabb tagját lássák benne, akinek már édesapja is országgyűlési képviselő s a főrendiház tagja volt. 1910-ben pártonkívüli szabadelvű programmal választották országgyűlési képviselővé, de a századelő irodalmi diskurzusai közepette is független, autonóm egyén tudott maradni: egyfelől erkölcsi parancsra, jellembeli szilárdsága okán, másfelől mert anyagiak terén ezt megengedhette magának. Nem kellett függnie senkitől, nem kellett szerkesztőségekhez vagy szekértáborokhoz csatlakoznia, véleményén finomítania, netán elhallgatnia azt, s ez óriási szó volt. A korabeli fogadtatástörténetet meghatározó tényezők számbavételekor érdemes mindazonáltal Szerb Antal sorait is felidézni, aki szerint a tárgyalta időszakban hallgatólagosan is erőssé lett az érv, hogy „az írás polgári mesterség, a középosztály monopoliuma”.⁷ Bánffy származása leginkább teher volt tehát a szépíró Kisbán számára, egy olyan összetett, ellentétektől szítt és változó korban, amikor keveseknek adatott meg, hogy az írói pálya főfoglalkozásuk legyen. Ezért is találó Karinthy azon pár sora, amelyben az arisztokraták közt csak íróként, az írók közt pedig csak arisztokratákként emlegeti Bánffyt, akinek nem melleleg egyik lélekrajzi színpadi művét (*Az erősebb*) is emlékezetesen karikírozta (*Gróf Gyengébb* címmel) kora legnagyobbjaihoz hasonlóan az *Így írtok ti* oldalain.

Bánffy, bár változatos társadalmi funkciói okán közmegebecsülésnek és tiszteletnek örvend, irodalmi szerzőként már nem fiatalember (elmúlt negyvenéves), amikor első prózakötete megjelenik. A sikeres drámái után e rövidprózaírói színrelépés kétségkívül új szint hoz az életébe, de *A haldokló oroszán* meghatározó mérföldkővé lett a szépírói életmű egészének a recepcióját tekintve.⁸ Novelái esetében a tömör nyelvezetet, a jellemépítő érzékenységet és az elhallgatás bonyolult alakzatait a korabeli kritika is kiemelte már, ezek Spencer és Nietzsche hatását mutatták. Szerzőjük erudícióját, irigylésre méltó olvasottságát, a legfrissebb szellemi irányzatok és iskolák, filozófiák és irodalmi áramlatok ismeretét azonban hangsúlyozni érdemes ma is, azt, amit generációja és arisztokrata származása egyáltalán nem tett volna szükségsszerűvé. Kós Károly vagy Mikó Imre visszaemlékezései helyesen támasztották alá, hogy Bánffy nem a főúri szalonokat kereste, hanem Mikszáth dolgozószobáját és Székely Bertalan műtermét. Előbbi révén prózaírói technikát, utóbbtól még tökéletesebb festői fogásokat igyekezett elsajátítani. Egyénisége mindenkoron becsülte a tehetséget és az alkotó „homo faber”-t.

A rá jellemző kritikus szemléletet megtartva a legváltozatosabb irodalmi műfajokban próbálta ki aztán magát. Schöpflin Aladár 1932-ben írta: „amint egy mezsgyét kipróbált, siet egy másikra térni s ott kísérletezni tovább. Olyan, mint a türelmetlen rádiózó, aki, ha fogni tudta Bécset, nem marad vesztig meghallgatni a műsort, hanem azonnal tovább forgat és mindig új meg új állomást keres.

Nem a műsor fontos neki, hanem az, hogy fogni tudja. Így játszik a formákkal és műfajokkal Kisbán Miklós”.⁹ A kísérletező szándék a habitusából is fakadt, akárcsak iróniája, fanyar humora. Szemléleti gazdagsága éles szemű megfigyelőt rejtett mind a színpadi szerző, mind a novellista esetében, olyat, aki lélektanilag megkapó drámai helyzetek zseniális megidézője, s aki nem ad biztos és könnyű kulcsokat a műveiben felvetett problémákra. „Láttuk őt mint irodalomszervezőt és propagátort, emlékszünk egy ősvilági fantasztikus színpadi játékára, történelmi drámáira, rosszmájú satírájára, mindenféle hangú és tárgyú novelláira, [...] Volt úgy, hogy el voltunk ragadtatva tőle, volt úgy, hogy ingerülten vitatkoztunk vele, de közömbösek nem tudtunk maradni vele szemben.”¹⁰

„Egyszer melleleg Magyarország külügyminisztere is volt” – írta róla Halász Gábor. És valóban melleleg, hiszen számára nem a karrier és a rang, nem a titulus volt a fontos. Ahonnét ő indult, országló arisztokratákként, az már eleve karrier és rang és kötelesség, egy különlegesen sokoldalú ember pedig inkább önmagát szeretné kipróbálni új és új helyzetekben, megállni a helyét különféle területeken: ha a nemzet képviselése arra rendeli, hát külügyminiszterként, ha szűkebb pátriája igényli, akkor a Trianon után magára maradt erdélyi magyar kultúra istápolójaként, mecénásaként, és mindennek előtt láthatatlan, a szálakat háttérből irányító vezetőként. Első nagyobb diplomáciai küldetése még 1918-1919 fordulóján is a Székely Nemzeti Tanács megbízásából fakadt: eljutni a nagyhatalmak általa személyesen ismert képviselőihez, s tájékoztatni őket a valós helyzetünkről. E fantasztikus kapcsolati hálóra építhet később külügyminiszterként is, ám épp ezért is itthon csak az adott lehetőségekhez mért, józan célkijelöléseket szorgalmaz, ugyanakkor hosszabb távon az elengedhetetlen társadalmi összefogást, alázatot és feladatra való felkészülést, ehhez pedig a néptömegek szellemi pallérozását sürgeti. Egyiket sem látja igazán támogatottnak a csonka országban. Helyette mindent azonnal visszaállítani akaró, a tények fölött szemet hunyó, a belpolitikában felelőtlenül egymásra lícitáló szólamokat tapasztal. Félreáll. Pedig eredményei, érdemei¹¹ – alig szűk hónapok alatt! – önmagukért beszélnek. Igazi teátrumi emberként eleve díszletek közt szemlélte sokáig a világot, egy idő után viszont azt tapasztalta, a színpad beköltözött a magára maradt csonka ország mindennapjaiba. Az összefogást és a csendes építkezést, a szellemi nevelést ekkortól szűkebb hazájában, Erdélyben reméli megvalósíthatónak. Eleve azt vallotta, hogy az emberi minőség kilátástalan helyzetben mutatkozik meg igazán, ahogyan az igazán jó irodalmi műnek sem árt, ha tragikus vagy nehéz körülmények között születik. Egy régi világ utolsó nagy hírnöke volt, akinek személyes sorsában is visszafordíthatatlan hanyatlást indított el a nagy háború, viszont aki még töretlenül hitt a jellem, az illem és az értelem erejében.

Részt vett Genfben a népszövetségi alkudozásokon, próbált gyötrelmesen nem csupán statisztálni a dolgokhoz, miközben elbűvölte a svájci közeg, pontosabban egyén és közösség ideálisnak látott viszonya. Ez már foganatosította benne a későbbi hazatelepülés lehetőségét, szülőföldje azon esélyeit, melyek egyáltalán nem tűntek még légváraknak, nem is elsődlegesen közéleti síkon (egy föderatív vagy decentralizált Románia-terv megvalósítása révén), hanem inkább szellemi-lelki síkon. Elfogadta, hogy a királyi Romániában tíz évig eleve nem politizálhat, azt is, hogy sokan sajátjai közül is gyanakvással fogadták hazatértét, de magára a politikára ekkor már jószerevel úgy tekintett, mint ami az előkeresett, megújult formában és progresszíven előremutató, egyéni és kollektív szabadságfaktorokra építő transzilvanista szellemnek inkább csak ártana, akár kontraproduktívva is tenné azt.

A helikonista Bánffy tehát komoly, nem egy tekintetben keserű tapasztalatokkal tért haza s állt a marosvécsi szabad íróközösség és későbbi fórumai élére, mindeközben továbbra is a csendes építkezést, kisebbségi körülmények közt még inkább az összefogást, valamint egyedüli járható útként a minőségeszményt hirdette.

Egy régi világ utolsó nagy hírnöke volt, akinek személyes sorsában is visszafordíthatatlan hanyatlást indított el a nagy háború, viszont aki még töretlenül hitt a jellem, az illem és az értelem erejében.

Herbárium V.

Nem volt könnyű dolga. A csakhamar szárnyra kapó erdélyi literatúrát ugyanis mindenfelől – így Budapest felől is – vádak és támadások érik (annak modernség iránti elkötelezettsége, szellemi egysége vagy pusztá léte miatt). Bánffy azonban (s irodalmi ügyekben legfőbb társaként Kuncz, részben Kós és Reményik, egyházi területen pedig Makkai) a hevenyészett olvasóközönségből igazi szellemi-lelki közösséget kíván nevelni pár év alatt. A Helikon budapesti bemutatkozásakor a Zeneakadémián is hangsúlyozza, hogy ők „mindenféle mellékcélaktól és politikától mentesen” működnek. „A pártoskodást, a pártszenvédélyt megengedhetik maguknak azok, akik egymás elleni testvérharcra felcserélhetik erejüket. Nekünk nincs módunk erre. Nekünk minden erőnkre szükségünk van, nem egymás ellen, hanem egymás segítségével, és együtt vagyunk azért, mert [...] egyedül a magyar szónak és csakis a magyar művészetnek szolgálatában állunk.”¹² Kós szintén budapesti vádakra válaszként írja: „Az »Erdélyi Helikon« erdélyi magyar íróművészek szabad (és nem felekezeti, sem pedig világnézeti alapon való) munkaközössége, tehát nem intézmény, nem akadémia, nem irodalmi társaság vagy egyesület. Tagjai között vannak katolikusok, reformátusok, unitáriusok, lutheránusok és zsidók, született magánok és született proletárok, vannak konzervatív, vannak radikális [...] világnézetű tagjai, vannak gazdag és vannak koldusszegény tagjai. [...] egyik sem kérdi a másik vallását és egyik sem kifogásolja a másik politikai hitvallását.”¹³ Kuncz ugyanakkor azt tudatosította: ha a nagypolitika akarata ellenére felparcellázta a magyar irodalom „dúsan termő” parkját, az új erdélyi literatúra, mely korábban „csak része volt egy gyönyörűséges parknak”, mostantól kicsiben egy egész park igényeinek kell hogy megfeleljen. Különállás és szerves egység képletében Reményik pedig úgy fogalmazott, hogy „külön csillagzat vagyunk a magyar égbolton”. Mondatának mindkét jelzője egyformán hangsúlyos.

Mindezen gondolatok mögött ott állt Bánffy diplomata alakjával, tekintélyével és kapcsolati tőkéjével, vigyázó szemeivel, józanságával és pragmatizmusával. Aki a deáki politika értelmében azt vallotta: nézetkülönbségek lehetnek, azok természetesen, pártoskodásnak azonban helye nincsen. Másrészt ugyanilyen józansággal nem volt híve az öncélú erdélyi jelző túlharsogásának, sem politikában, sem irodalomban. Közvetlen munkatársai, támogatóitjai, pártfogoltjai közül Kuncz, Áprily vagy majd Dsida is hangot adott több ízben e vélekedésnek.¹⁴ Helyette a Babitsnak is megerősített, jelszóul fogadott sorokban gondolkodott a teljes Helikont tekintve, egyszerre erdélyi és magyar és európai minőségekben. Az irodalmi köntösbe bújtatott ideológiai jelszavak felelőtlensége helyett (bármelyik irányból is érkezzenek azok) Bánffy – ahogyan Mikó Imre is felidézte – mindvégig „kerülte az erdélyi jelzőt, ő, a transzilvanista”.¹⁵

Mindez nem zárta ki olvasatában, hogy a Helikon vallott, legfőbb esztétikai mércéje, a századelő esztétizáló modernségének irodalmi vívmányai immáron korigényekhez idomulva és a helyzetükből fakadóan közösségi életérzésekkel, adott esetben feladatelvekkel is ötvöződjenek. Reményik kötetéről írva (*Romon virág*) magánlevelében fogalmazta meg 1936 januárjában, hogy „verseid a mi verseink. Ami énekel bennük, az a mi hitünk, a mi fájdalmunk, a mi sorsunk. Mindnyájunké. Csupán a szó a Tied, a mindent átérző, összefogó, kifejező képesség. Úgy van ez, miként ha szél fú, mindenki érzi az arcán, a kezein, de egyedül az aeolhárfa tudja dallá sűríteni.”¹⁶ E leveleiben, melyet utóbb szintén leköszölt az *Erdélyi Helikon*, Bánffy ihlet és találat (vagy más szavakkal művészi indulat és közlési képesség) kettőséről beszélve emlékeztetett, hogy előbbi Erdélyben mindig is megvolt: „tehetség, írói becsület, meglátó szem és megértő szív” sosem hiányzott, a minőségi közlési képesség viszont kezdetekben csak hiányosan, elszórtan. Annál öröndetesebb, hogy „az utóbbi évek ezt is meghozták”. Bánffy másik nyilvánvaló célja épp ezért a kritikai rang, az objektív irodalom- és művészetkritika érvényesítése volt. Kosztolányival, Babitscsal vallotta a szükség szerint kíméletlen kritikai gyakorlat elsődlegességét, mely rangot ad, nem elnéző, nem óvatoskodó, nem érzelmi alapállásból közelít, s nem zülleszteti dédelgető dicséreteivel infantilizálónak az irodalomkritika műfaját magát. (Az erdélyiség márpedig sokak szemében erőteljes érzelmi nivellációt kiváltó befogadás-lélektani faktorok együttesét jelentette, a különmérce ellen viszont épp a legjobbak lázadtak). Bánffy ezt nem kívánta lapjában eltérni, küzdött az ok nélküli dédelgetés ellen, s természetesen saját maga íróvága esetében is ezt várta el. A sors úgy hozta, hogy a nyílt politikától távolabb, legnagyobb műveit ő is ezen esztendőknél, Erdélyben írta meg.

Mindazonáltal szépirói tevékenysége is tovább osztható, hiszen a korai szépirodalmi és színpadi szövegek mellett az életpálya ezen szakaszát már emlékiratok is gazdagítják. A Kisbán Miklósként jegyzett oeuvre ilyenkor tudatosan átvált Bánffyra, a visszaemlékezések, memoárok, egyes történelmi esszék az *Erdélyi Helikon* hátsólapjain már mind Bánffy néven kerültek publikálásra, ahogyan jól megfontoltan az 1930-as években született, az életmű főművének mondható regényhármását is saját néven, a grófi címét is használva jegyezte! Mindez nem véletlen. Az irodalmi értéke mellett a magyarság önismerete szempontjából is jelentős mű, az *Erdélyi történet* társadalomrajza és belső cselekményszála 1914-ig fut. A jó barát Kuncz biztatására megírt emlékiratai viszont éppen e dátumtól indulnak. A kettő együtt sajátos korrajzként és artistikus látásmódként is összegezhető. Bánffy emlékiróként nyílt kritikával illette ugyanis a nagy háborúba sodort ország egykori felelős vezetői után az 1930-as évek budapesti politikai döntéshozóit is. Ahogyan Dávid Gyula írta róla, józanságával sokaknak „kényelmetlen

► 12.

► 11. „útítárs” volt.¹⁷ A *Miért írtam meg az Erdélyi Történetben*¹⁸ többek közt arról adott számot, hogy e trilógia egyes kötetinek remek kritikai fogadtatásán túl (1934 és 1940 között) alig vetették észre, hogy azt a hangsúlyos figyelmeztetés szándékával írta! „Aggódva és szívszorongva” figyelte, ahogy „a trianoni Magyarország, mit sem okulva a tragikus múlton, visszajutott ismét ugyanoda, abba a szellemi mocsárba, amiben a világháború előtt élt”. „Egykor Tisza és Andrásy, most Bethlen és Gömbös viaskodása” ígért félelmetes farsangot, helyett, hogy „lelkileg, erkölcsileg és tudásban” gyarapodott volna az ország, készülve arra a szerepre, amit a régióban betölteni akart!

A végjáték így aztán – bár Bánffy előre látta – több mint méltatlan. Jön előbb 1940, amikor az államigazgatási feladatokat nem olyanok láthatják el, mint Bánffy és az erdélyi viszonyokat jól ismerő társai, hanem „hozott” adminisztratív réteg diktál. Következetes középben állásukat sokan nem tekintik jó szemmel, ám Bánffy ekkor is kitart szabad csoportosulásuk legfőbb eszmeisége, függetlensége és demokratizmusa mellett. Aztán jön 1944 és a náci megszállás, majd a román kiugrás és Erdély végső elvesztése. A káoszban nem saját birtokát félti (Bonchidát fel is égetik a kivonuló nácik), hanem Kolozsvár belvárosát. Maradék tekintélyét latba vetve, az orosz csapatok vezetőivel tárgyal, hogy ne lőjék rommá a kincses várost. Vagyis: megállja a helyét ott, ahová épp állítja a sors.

Hatalmas és szerteágazó életművét sokáig nem rendszerezte senki.¹⁹ Ennek erdélyi hangsúlyai Bánffy lényéből, lényegéből fakadtak. Olyan bölcs és eszes kiegyensúlyozó alkat volt, aki számos területen alkotott maradandót, s akit reneszánsz egyénisége miatt is méltán nevezett Marosi Ildikó „bonchidai Prospero”-nak. Bölcséleti olvasmányai és szépirói munkái ugyanis jobban vonzották, mint képletes vagy valós hatalmának a gyakorlása. Ha születésének 150. évfordulóján méltán akarunk szólni róla, az egyéni helytállás példáján túl alighanem az alábbi három dolgot célszerű emlékeztünkbe vésnünk: a nemzeti közösség erkölcsi, lelki, szellemi gyarapításához szükséges szigorú minőségeszményeket; a nemzeti önkritika mindenkori szükségességét, a múlt hibáiból való okulást; és végül egy progresszív, aktualizált erdélyi szellemiség ösztönző, termékeny színeit.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány előadásként hangzott el a Partiumi Keresztény Egyetemen szervezett konferenciasorozat 3. eseményén, mely tanácskozás a lokálist és a regionálist kívánta a kultúra éltető közegeként középpontba állítani, 2023 szeptemberében.
- ² BÁNFFY Miklós: *Erdélyi csillagok. Kemény Jánosnak.* (1935). In Uő: *Emlékezések. Irodalmi és művészeti írások.* S. a. r. DÁVID Gyula, Polis, Kolozsvár, 2012. 413.
- ³ Lásd SZÁSZ László: *Bánffy Miklós. Az erdélyi szellem arisztokratája.* MMA Kiadó, Bp., 2020. 120.; illetve Uő: *Változatok transzilvanizmusra: Bánffy Miklós mecénási, nemzetgazdái szerepe.* In BOKA László szerk., *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok.* MMA Kiadó, Bp., 2023. (megjelenés alatt)

⁴ Uo.

⁵ Szóvá tette például a „védekező kollektivitás” káros reflexét, mint ami a kritika szabadságát veszélyezteti, és itt is, ott is azonos mércét szorgalmazott. Azt vallotta, bárhonnét is tekintenek egyesek a régi-új határra, ami Magyarországot és Erdélyt ismét elválasztja, „a kulturának semmi köze az országhatárokhöz”. Vö. BABITS Mihály: *Könyvről könyvre, Nyugat*, 1935/8. ill., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18762.htm> (letöltve: 2023. október 15.)

⁶ Lásd Bánffy levelét leányának, Bánffy Katinkának [Kolozsvár, 1948]. In MAROSI Ildikó szerk., s. a. r.: *Bánffy Miklós, gróf: Kései levelek 1944–1949.* Szépművészeti Könyvek, Bp., 2018. 244.

⁷ SZERB Antal: Megszámláltattál. Bánffy Miklós regénye, *Nyugat*, 1935/5., ill.: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00592/18643.htm> (letöltve: 2023. október 15.)

⁸ Ady ugyanis e novelláskötetet szemlélve írta, hogy annak szerzője „a legsebbebb értelmű és úriságú amatőríró”. Az amatőr-író fogalma Adynál leginkább még dicséret, egyfelől prózáit tekintve elsőkötetesnek szőlt, de akitől ennél is komolyabb remek várható, másfelől aki társadalmi-politikai funkciói által ekkor még óhatatlanul ismertebb a közönség szemében. (A novellák keletkezésének idején, 1906 és 1914 között Bánffy többek közt főispán, majd megkapja az Operaház és a Nemzeti Színház intendánsi feladatkörét.) A második világháború után azonban ez az „amatőríró” eredeti kontextusából kifordítva stigmává lesz, hiszen Illés Endre révén már kizárólag „dilettánsként”, „oldalági íróként” hagyományozódott tovább. (Annak ellenére, hogy korábban Illés maga is rajongással fogadott több Bánffy-könyvet!) Vö. ADY Endre: Kisbán Miklós könyve – A haldokló oroszlán. *Nyugat*, 1914/14., ill. ILLÉS Endre: A dilettante. In *Írók, színészek, dilettánsok*, Magvető, Bp., 1968. 657–679.; Újrafordulva SAS Péter szerk.: *A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete*, Nap Kiadó, Bp., 2008. 156–157.

⁹ SCHÖPFLIN Aladár: Fortéjos Deák Boldizsár memorialisja. Kisbán Miklós könyve. *Nyugat*, 1932/2., ill.: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00529/16522.htm> (letöltve: 2023. október 15.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Például a soproni sikeres népszavazás, a szerbek baranyai kivonulása, a csehszlovák mohó követelések elszigetelése stb.

¹² BÁNFFY Miklós: Az Erdélyi Helikon. *Literatúra*, 1928/10., ill. *Emlékezések. Irodalmi és művészeti írások.* i. m. 400.

¹³ KÖS Károly: Megint a Helikon, *Erdélyi Helikon*, 1929/5. 368.

¹⁴ Áprily már az *Erdélyi Helikon* első lapszámának rövid *Beköszöntő* sorai-ban is, Dsida később, a *Kerülöm a neved (Erdély)* című versében, a számára szentként tekintett szó elköptatásától, aprópénzre váltásától, politikai di-vatszová züllesztésétől óvva.

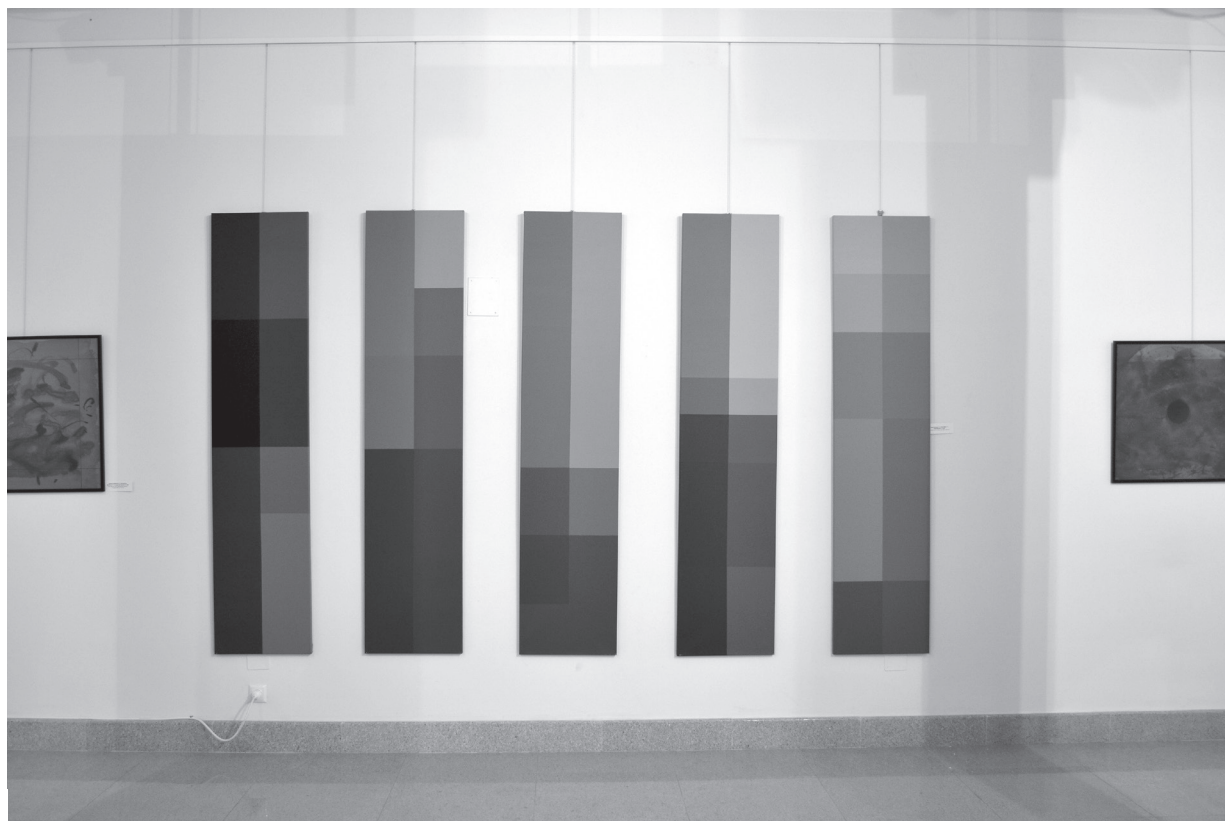
¹⁵ MIKÓ Imre: *Bánffy Miklós emberközelben* [1975], In *Emlékeimből. Huszonöt év.* S. a. r. DÁVID Gyula. Polis, Kolozsvár, 2001. 375.

¹⁶ BÁNFFY Miklós: Levél Reményik Sándorhoz. *Erdélyi Helikon*, 1936/1. 81–82.

¹⁷ DÁVID Gyula: *Bánffy Miklós irodalomról, művészetről.* In *Bánffy Miklós-emlék-konferencia.* Szerk. PAPP Endre, MMA, Bp., 2014. 66.

¹⁸ BÁNFFY Miklós: [„Miért írtam meg az Erdélyi Történetet?”], In *Emlékeimből... [1932].* 344., illetve *Emlékezések. Irodalmi és művészeti írások.* i. m., 331–338.

¹⁹ 1989 előtt a „magyar gróft” érthetően nem emelték arra a szépirói hely-re, ami megillette volna, torzóban maradt emlékiratai pedig eleve csak 1990 után kerülhettek a nagyközönség elé. Vö. *Huszonöt év* [1945], S. a. r., bev., Major Zoltán, Püski, Bp., 1993.

Belső lépcsők I-V.